

Για τον Τάσο Χριστίδη, που λείπει...

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο

Θέρμη και Φως: Αφιερωματικός τόμος στη μνήμη του Α.-Φ. Χριστίδη, επιμέλεια Μ. Θεοδωροπούλου, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2008, 615 σ.

Μαριάννα Κονδύλη

Η Μαριάννα Κονδύλη διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Πατρών.

Έναν από τους ελάχιστους φόρους της οφειλόμενης τιμής στον Τάσο Χριστίδη αποτελεί ο ιδιαίτερα καλαίσθητος τόμος με τον εμβληματικό τίτλο *Θέρμη και Φως*, τον οποίο σχεδίασε και επιμελήθηκε με μαεστρία η Μαρία Θεοδωροπούλου. Σε αυτόν συμβάλλουν σαράντα επιστήμονες από διαφορετικές γνωστικές πειθαρχίες που, τέσσερα χρόνια μετά τον θάνατο του Χριστίδη, αποπειρώνται με τα κείμενά τους να συνεχίσουν τον ανοιχτό διάλογο γύρω από τις πολλαπλές όψεις της “φύσης” της γλώσσας και του νοήματος, δηλαδή για το ίδιο το επιστημονικό του έργο.

Ο χαρακτηρισμός όμως επιστημονικό σε αυτή την περίπτωση αίρεται πάνω από την νεόκοπη «αγοραία», «παγκοσμιοποιημένη» μεν, επαρχιώτικη δε, αντίληψη για την επιστήμη, που νομιμοποιείται μέσα από τον νεοθετικισμό των επιστημονικοφανών papers. Γιατί η γλωσσολογία που θεράπευσε ο Τάσος Χριστίδης στον Τομέα Γλωσσολογίας του ΑΠΘ και στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας δεν ήταν μόνο βαθύτατα αλλά και ρητά πολιτική, όπως οφείλει να είναι κάθε επιστημονικό εγχείρημα: μια γλωσσολογία σε συνεχή –και διεπιστημονικό– διάλογο με τη σημειωτική του Peirce, την κριτική σχολή της Φρανκφούρτης, την κοινωνική ψυχολογία του Vygotsky και του Bruner, τη φιλοσοφία του Hegel, τη νευροεπιστήμη του Edelman και του Damasio, την ψυχανάλυση του Freud και ιδίως του Lacan –για να μην μονεύσουμε μερικές μόνο στιγμές του διαλόγου του με ορισμένα από τα σημαντικότερα ρεύματα σκέψης. Απώτερος στόχος αυτής της διεπιστημονικής αναζήτησης υπήρξε η επανασύνδεση της γλώσσας με την ιστορία, την κοινωνία, την ιδεολογία, μέσα από μια οπτική που προσπαθούσε να υπερβεί τον εξειδικευτικό επιστημονικό κατακερματισμό και να αναδείξει το γλωσσικό φαινόμενο στη συνθετότητά του.

Δύσκολα μπορεί να αποτιμηθεί το εύρος των θεωρήσεων και οι συνδέσεις που πρότεινε ο απών, πορευόμενος στις δύσκολες ατραπούς της θεωρίας της γλώσσας. Εξίσου, συνεπώς, δύσκολη είναι οποιαδήποτε απλουστευμένη παρουσίαση του έργου του. Θα περιοριστούμε, λοιπόν εδώ, στη σχηματική σκιαγράφηση του σπειροειδούς των θεματικών που πρωτοστατούσαν στη διδασκαλία του.

Τον πυρήνα συνιστά η ανάδειξη της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στην ψηφιακή και την αναλογική συνιστώσα της γλώσσας, ανάμεσα, δηλαδή, στη λογική, αναλυτική, γραμματική όψη της –όπως αναλύεται και κατηγοριοποιείται από τις κυρίαρχες τάσεις της

γλωσσολογίας– και την πυκνή, «σκοτεινή», διαποτισμένη από συναισθήματα και αισθήσεις βιωματική σήμανση της εμπειρίας –όπως απεικονίζεται στη συμβολική γλωσσική σήμανση. Η διαλεκτική –σύνθεση και ένταση–, λοιπόν, είναι αυτή που επιτρέπει τη θεώρηση της γλώσσας ως μείξης «θέρμης» και «φωτός» κατά τη χουμπολντιανές μεταφορές –ή μήπως μετωνυμίες; Η έμφαση που έδωσε ο Χριστίδης στην αναλογική συνιστώσα ως *κινητήρια δύναμη* της ψηφιακότητας της γλώσσας –μια οπτική που αντλεί εφόδια από τη σημειωτική τριαδικότητα (σύμβολο, εικόνα, δείκτη) του Peirce και βρίσκεται στο επίκεντρο της ψυχανάλυσης, της φιλοσοφίας, της ανθρωπολογίας, της ψυχολογίας, της κριτικής της ιδεολογίας –είχε ως στόχο να επισημάνει ότι η εγκατάσταση του γλωσσικού συμβόλου –ή του αυθαίρετου σημείου, κατά τον Saussure– στο οπτικό πεδίο της γλωσσικής ανάλυσης δεν μπορεί να καταργήσει την καταγωγή του από τον δείκτη και την εικόνα, τα προγλωσσικά του ίχνη.

Αλλά αυτός ήταν ένας μόνο από τους λόγους για τους οποίους ο Χριστίδης πάσχιζε να επανασυνδέσει το γλωσσικό με το ψυχικό, παρακάμπτοντας και υπερβαίνοντας το κυρίαρχο ψυχογλωσσολογικό υπόδειγμα. Αναδεικνύοντας τη συνέχεια από το προγλωσσικό/πρωτογλωσσικό στο γλωσσικό, και υπογραμμίζοντας τις αδυναμίες της καρτεσιανής διχοτόμησης των ορίων ανάμεσα σε ψηφιακό και αναλογικό, το πρόγραμμά του επανατοποθέτησε το –κοινωνικοϊστορικό– υποκείμενο στον χώρο του νοήματος. Κατέστησε έτσι εμφανές ότι η βαθιά κοινωνική διάσταση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας δεν μπορεί παρά να βρίσκει τον τόπο συγκρότησής της στον χώρο της γλωσσικής –αλλά όχι μόνο– νοηματοδότησης από το κοινωνικό υποκείμενο. Οι επιδράσεις του Vygotsky είναι εμφανέστερες σε αυτή τη συνθετική σύλληψη του γλωσσικού φαινομένου, όπου διαπλέκονται άρρηκτα το ιστορικό, το κοινωνικό, το βιωματικό και το ψυχικό.

Εξού και η πολιτική διάσταση της γλωσσολογίας του Χριστίδη, που συμπυκνώνεται και στο εσώφυλλο του τόμου:

Η επιστημονική αλήθεια ήταν –και είναι– πάντοτε το επώδυνο αποτύπωμα της κοινωνικοϊστορικής ζύμωσης και ο ειδικός που δεν κρατά ζωντανό –στην ιδεολογία και στην πρακτική του– αυτό τον ομφάλιο λώρο αποτελεί απλά μέλος ενός ιερατείου που εξαντλείται στην ακαδημαϊκή ορθότητα.

Αν η αξιακή φόρτιση της επιστήμης είναι θεμελιώδης, εγείρεται με απόλυτη σαφήνεια ένα αξιακό πλαίσιο υπερκείμενο των “ουδέτερων” προσεγγίσεων και των –βολικά– μεταμοντέρνων «επιστημονικών κοινοτήτων». Έτσι, η μελέτη της ιστορικότη-

τας της ελληνικής γλώσσας γίνεται ταυτόχρονα τόπος επιστημονικής ανασκευής των εθνοκεντρικών μύθων, που, πάντα και διόλου τυχαία, επικαλούνται μια ανιστόρητη μεταφυσική θέαση της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας. Η ιστορικότητα, ωστόσο, της γλώσσας αποτέλεσε για τον Χριστίδη την κατεξοχήν περιοχή επαναπροσδιορισμού του κοινωνικού ως κοινωνικοϊστορικού και της συνεπαγόμενης κοινωνικής δραστηριοποίησης για την καθολίκευση του κοινωνικού υποκειμένου. Και εδώ ο Χριστίδης βρισκόταν πάντα σε αντίπαλα μετερίζια από εκείνα των θεραπόντων της «επιστημονικής ορθότητας» και των φυσικοποιημένων «ηγεμονισμών».

Τα κείμενα που αποτίνουν φόρο τιμής στον Χριστίδη εκκινούν λίγο πολύ από διάφορες όψεις του διαλόγου του με διαφορετικά πεδία. Ως εκ τούτου, χαρακτηρίζονται από την ποικιλία των στρατηγικών και των μεθοδολογιών τους: καταθέτουν, περιγράφουν, εξηγούν, ερμηνεύουν, επαναοριοθετούν, διαπραγματεύονται, αμφιβάλλουν, ομαδοποιημένα σε τέσσερις θεματικές ενότητες («Θεωρία της γλώσσας», «Ιστορία της ελληνικής», «Γλώσσα και κοινωνία», «Διεπιστημονικές συναντήσεις») που απηχούν τις περιοχές του επιστημονικού –και πολιτικού– μελήματος του Χριστίδη. Η εναργέστατη εισαγωγή της επιμελήτριας του τόμου Μ. Θεοδωροπούλου συνομιλεί με το έργο του Χριστίδη, ενορχηστρώνοντας την πολυφωνία των κειμένων.

Στην εισαγωγή, όμως, υποφώσκει και κάτι άλλο που χρειάζεται να διατυπωθεί ρητά: τα σύνορα ανάμεσα στις τέσσερις θεματικές ενότητες είναι σαφή μόνο σύμφωνα με τα κριτήρια που επιβάλλει η «ακαδημαϊκή ορθότητα» και η συνεπαγόμενη «αυτονομία» των επιμέρους κλάδων. Γι' αυτό, επιβεβλημένη είναι η δεύτερη, διακειμενική ανάγνωση των συνεισφορών, που θα μπορούσε να αναπροσδιορίσει τα σύνορα ανάμεσα στις προδιαγεγραμμένες ενότητες.

Η ενότητα «Θεωρία της γλώσσας» φιλοξενεί συμβολές που, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, συνδιαλέγονται με τη γλωσσολογία του Χριστίδη, εικονογραφώντας και το εύρος των σχετικών ζητημάτων: Από μια αναδρομή στους μετασχηματισμούς της θεωρίας της Καθολικής Γραμματικής, οι αρχές της οποίας λειτουργούν παγορευτικά για την ανάδειξη της αναλογικότητας της γλώσσας (Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού), και μια εκ νέου προσέγγιση των συμπληρωματικών δεικτών της ελληνικής μέσα από τα νεότερα θεωρητικά εργαλεία της γνωσιακής γραμματικής και της θεωρίας της εκφοράς του λόγου (Κ. Νικητορίδου και Σ. Βασιλάκη), έως κείμενα που

προσεγγίζουν μέσα από πολλαπλές οπτικές τον χώρο του νοήματος: τις απόψεις του Locke για το ζήτημα της ιδιωτικής και της δημόσιας φύσης της σημασίας (Τ. Moore), τη βιωματική αφήγηση ως τόπο συγκρότησης του –ατομικού– νοήματος (Α. Αρχάκης), τη συμβολή των πολιτισμικών και γνωσιακών παραγόντων στη διαμόρφωση του νοήματος με αφορμή την πολυσημία της λέξης ψυχή (Σ. Μαρμαρίδου), τον εντοπισμό μιας αναλογικής λογικής σε ψηφιακά «παράδοξα» εκφωνήματα (Γ. Βελούδης), την ανάδειξη βιωματικών –και όχι νοητικών– στοιχείων καθοριστικών για την επιλογή του Έφυγε ως μεταφοράς του θανάτου (Μ. Θεοδωροπούλου), το ζήτημα της ανάδυσης των πρώτων λέξεων μέσα από την οπτική της συνέχειας από το προγλωσσικό στο γλωσσικό (Δ. Κατή). Το τελευταίο κείμενο της ενότητας (Μ. Σετάτος) προσφέρει για άλλη μια φορά την ευκαιρία για τον γλωσσ(ολογ)ικό αναστοχασμό με αφορμή την στρατηγική του μεταγλωσσικού σχολιασμού.

Στην ενότητα «Ιστορία της ελληνικής» περιλαμβάνονται κείμενα που συνεχίζουν την παράδοση του μνημειώδους τόμου *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα* (2001). Το ψηφιδωτό της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας προσεγγίζεται μέσα από μια αντιαυτονομιστική αντίληψη για την ιστορική γλωσσολογία, καθώς στο μεγαλύτερο μέρος τους τα ζητήματα διερευνώνται σε άμεση συνάρτηση με την ιστορία της κοινωνίας, τις γλωσσικές επαφές και τον πολιτισμό της. Τα κείμενα εξετάζουν πτυχές της εξέλιξης του φωνηεντικού συστήματος της αττικής (L. Threatte), συμβάλλουν στη μελέτη των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων, ειδικότερα της θρακικής, μέσα από μια κοινωνιογλωσσολογική οπτική (C. Brixhe) και της αρχαίας μακεδονικής και της ηπειρωτικής μέσα από την εξέταση νεοελληνικών ιδιωμάτων (Χ. Τζιτζιλής), προσεγγίζουν όψεις του αρχαίου ελληνικού λεξιλογίου (J. Méndez Dosuna, A. Thomson, J. Curbera, D. Jordan), συμβάλλουν πολλαπλώς στη μελέτη των νεοελληνικών διαλέκτων σε φωνολογικό (Α. Μαλικούτη-Drachman) και μορφολογικό επίπεδο (B. Joseph, Γ. Παπαναστασίου), και με βάση στοιχεία από την εξέλιξη του ρηματικού συστήματός της (Α. Μόζερ), θέτουν ευρύτερα ζητήματα γλώσσας και ιδεολογίας περί την ελληνική.

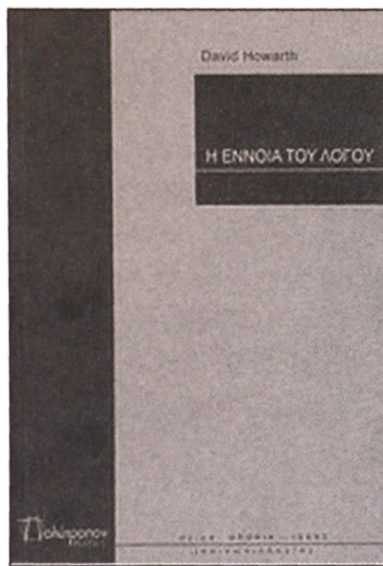
Στην ενότητα «Γλώσσα και κοινωνία» θεματοποιείται η έντονη διαπλοκή κοινωνικού, ιστορικού, γλωσσικού και ιδεολογικού. Περιλαμβάνονται κείμενα που εστιάζουν αφενός στους τρόπους με τους οποίους η κοινωνία και η ιστορία διαπλέκονται

με τη γλώσσα τόσο στο πλαίσιο της Ευρώπης (C. Truchot) όσο και ειδικότερα στην Ελλάδα, είτε φωτίζοντας κρίσιμες όψεις της ιστορίας του γλωσσικού ζητήματος και τη συνακόλουθη διαμόρφωση των στάσεων απέναντι στην ελληνική (Π. Διατσέντος, Ρ. Δελβερούδη) είτε παρακολουθώντας τη σύγχρονη «συνέχειά» του στην αρένα της διαμάχης ενόψει των ορθογραφικών μεταρρυθμίσεων (Μ. Κακριδή-Φερράρι) κείμενα που εστιάζουν σε πολιτικότερες εκδοχές της σχέσης γλώσσας και κοινωνίας, είτε μέσα από την κριτική αποτίμηση των ψηφιακών πρακτικών γραμματισμού (Δ. Κουτσογιάννης) είτε μέσα από την κριτική ανάλυση του λόγου περί φτώχειας που αποκαλύπτει την “ετεροποίηση” των φτωχών και της φτώχειας (Β. Δενδρινού) κείμενα που διευρύνουν με διάφορες οπτικές τη σχέση γλώσσας και κοινωνίας, καθώς διερευνούν τους όρους της συνομιλιακής διαμόρφωσης της συλλογικότητας και της έμφυλης ταυτότητας (Θ.-Σ. Παυλίδου), τα επιστημολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η μελέτη του λόγου των ΜΜΕ (Π. Πολίτης) ή αποδομούν την έννοια της *μητρικής γλώσσας* αποκαλύπτοντας τις συγκαλύψεις που επιχειρούνται με την εμμονή στη χρήση του όρου (G. Drettas).

Αν και στα περισσότερα κείμενα του τόμου διακρίνεται μια μάλλον διεπιστημονική λογική, στην ενότητα «Διεπιστημονικές συναντήσεις» συμπυκνώνεται αυτή ακριβώς η θεμελιακή πτυχή της σκέψης του Χριστίδη. Οι συγγραφείς εδώ δεν είναι γλωσσολόγοι αλλά εκπροσωπούν ισορροπημένα περιοχές από τις οποίες άντλησε εφόδια για να ενισχύσει το γλωσσολογικό του πρόγραμμα: Η ιστορία, με ένα κείμενο αναστοχασμού της χρησιμότητας της ιστορικής μεθόδου για τη δημόσια κατανόηση του παρόντος (Α. Λιάκος)· η αρχαιολογία, για τη σημασία της νεολιθικής στην ανασκευή εθνοκεντρικών μύθων (Δ. Κωτσάκης)· η πολιτική θεωρία, όπου εξετάζεται η σχέση εθνικιστικών και γλωσσικών ιδεολογημάτων (Σ. Πεσμαζόγλου)· η φιλοσοφία, που επιστρατεύεται για να αναδειχτεί η σχέση διαλεκτικής και αντίφασης για την επαναδραστηριοποίηση αφανών νοημάτων (Δ. Κωτσάκης), και η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης, εκπροσωπούμενη από ένα κείμενο ανάλυσης του έργου του Αντόρνο για το μεταμοντέρνο Λόγο της αστρολογίας (Γ. Κουζέλης)· η ανθρωπολογία, με ένα κείμενο όπου αναδεικνύεται η ασάφεια των συνόρων ανάμεσα σε άτομο και κοινωνία (Α. Μπακαλάκη)· η ψυχανάλυση, με συνεισφορές στις οποίες το εγχείρημα του Χριστίδη αποτιμάται ως ευτυχής στιγμή συνάντησης γλωσσολογίας και

ψυχανάλυσης (Θ. Τζαβάρας), η λακανική έννοια του πραγματικού οριοθετείται ως ο χώρος του μη αναπαραστάσιμου (Μ. Μπούρα), ενώ διερευνώνται οι ασυνείδητες διεργασίες της πρόσληψης σε μια έρευνα πεδίου με παιδιά (Ο. Κωνσταντινίδου-Σέμογλου). Στην κατακλείδα του τόμου, ένα κείμενο για το ζήτημα αν υπάρχουν γονίδια για τη γλώσσα (Η. Κούβελας) επαναβεβαιώνει την ανάγκη νηφάλων, αντιαυτονομιστικών προσεγγίσεων στις νευροεπιστήμες.

Η γλωσσολογία του Χριστίδη ασφαλώς δομεί μια περιοχή συστημάτων νοηματοδότησης με δυνατότητες ανοιχτές σε περαιτέρω διερευνήσεις. Και ο καλύτερος φόρος τιμής θα ήταν η δέσμευση στα προτάγματά του, ο –υπερεγωτικός– διάλογος με το αξιακό του πλαίσιο, όχι μόνο για τη συνεχή αναζήτηση του νοήματος, της συγκρότησης του κοινωνικού υποκειμένου, της συνείδησης και του ασυνείδητου, αλλά και για την τροφοδότηση της πολιτικής και, κυρίως, της εκπαιδευτικής πράξης, εκεί δηλαδή ακριβώς που τα ιδεολογήματα γύρω από τη γλώσσα βρίσκουν έδαφος για την πληθωριστική αναπαραγωγή τους, με τις πασίγνωστες ολέθριες συνέπειές τους. Διερεύνηση που θα αποτελέσει εκέγγυο ότι η απουσία του Χριστίδη δεν θα σηματοδοτήσει και το τέλος του μελήματός του.

Για το βιβλίο

David Howarth, *Η έννοια του λόγου*, μτφρ. Σοφία Κανασούτη, επιμ. Γιάννης Σταυρακάκης, Πολύτροπον, Αθήνα 2008, 217 σ.

Κώστας Περεζούς

Στο βιβλίο *Η έννοια του λόγου* (όπου ο λόγος είναι μετάφραση του *discourse*) ο David Howarth πραγματεύεται την ολοένα και αυξανόμενη επίδραση της ρηματικής

Ο Κώστας Περεζούς είναι διδάκτορας του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών.

(discursive) κατεύθυνσης στη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική θεωρία. Ο Howarth δεν επιχειρεί μια οιονεί «ουδέτερη» εξιστόρηση της επέκτασης του πεδίου του λόγου στις επιστήμες του ανθρώπου, αν και δεν λείπουν οι αναγκαίες παιδαγωγικά επισκοπήσεις του πεδίου αυτού στην ευρύτητά του, αλλά τοποθετεί τον εαυτό του στο παράδειγμα της θεωρίας των Laclau και Mouffe και προτείνει μια γενεαλογία της συγκεκριμένης έννοιας του λόγου, η οποία όντως είναι μια από τις συνεπέστερες και δημοφιλέστερες στη σύγχρονη πολιτικο-κοινωνική θεωρία. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα «στρατευμένο» βιβλίο που επιχειρεί αφενός να καταδείξει τις θεωρητικές καταβολές και παραδοχές της θεωρίας των Laclau και Mouffe και αφετέρου να υπερασπιστεί τη χρησιμότητα της μεθοδολογίας της ανάλυσης λόγου εν γένει στις κοινωνικές επιστήμες.

Ο Howarth διαχωρίζει το παράδειγμα της ανάλυσης λόγου που πρεσβεύει από ρεαλιστικές (θετικιστικές και εμπειριστικές) προσεγγίσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν τον λόγο ως ένδυμα ή «γνωστικό πλαίσιο» ανεξάρτητων αντικειμενικών οντοτήτων, από μαρξιστικές αναλύσεις που θεωρούν τον λόγο ως απλό εποικοδομημα αντιφατικών οικονομικών διαδικασιών παραγωγής και αναπαραγωγής, καθώς και από την «κριτική ανάλυση λόγου» του Fairclough, η οποία εστιάζει στη χρήση του λόγου ως μέσο παραπλάνησης και καταπίεσης. Σύμφωνα με τη μεταδομιστική και μεταμαρξιστική θεώρηση των Laclau και Mouffe «οι λόγοι συγκροτούν συμβολικά συστήματα και κοινωνικές τάξεις (orders), ενώ αποστολή της ανάλυσης λόγου είναι να εξετάσει την ιστορική και πολιτική τους κατασκευή και λειτουργία» (σ. 16).

Αυτή η θεωρία λόγου συνδέεται ως προς τις καταβολές της με τρεις τουλάχιστον διανοητικές παραδόσεις. Εκείνη του δομισμού που είχε ως αφετηρία το γλωσσολογικό μοντέλο του Saussure και τις παρεμβάσεις των Jakobson και Hjelmslev, και το οποίο αργότερα επεκτάθηκε εκτός γλωσσολογίας με το έργο των Lévi-Strauss, Lacan, Althusser και Barthes. Η ερμηνευτική (Heidegger, Wittgenstein, Charles Taylor, Peter Winch), ως έρευνα των συμβάσεων και κανόνων που δομούν την παραγωγή νοήματος, αποτελεί τη δεύτερη θεωρητική παράδοση, ενώ ο μαρξισμός των Gramsci, Althusser και Pêcheux, με τον απεγκλωβισμό του λόγου και της ιδεολογίας από τις συνήθειες αναγωγιστικές και ουσιοκρατικές μαρξιστικές ερμηνείες, δίνουν στη θεωρία λόγου των Laclau και Mouffe το πολιτικό και κριτικό της στίγμα.

Η δομιστική μέθοδος του Saussure, η έμφαση στη σχέση μεταξύ στοιχείων, η δυνατότητα μεταθέσεων και αντικαταστάσεων των στοιχείων μεταξύ τους και η διερεύνηση των υπαρκτών τους σχέσεων (σ. 32-33), αποτελεί τη θεωρητική αφετηρία του Howarth (κεφ. 1). Αφού αναλύει σύντομα τις βασικές θέσεις του Saussure, παρουσιάζει την επέκταση του δομιστικού γλωσσολογικού μοντέλου στο μύθο και τον τοτεμισμό από τον Lévi-Strauss. Τα όρια του Saussure και οι παραδοξότητες του Lévi-Strauss μας οδηγούν στην παρουσίαση των θέσεων του μεταδομισμού, της αποδόμησης και του επιχειρήματος της κειμενικότητας (κεφ. 2). Η έννοια της κλειστής δομής που συναντάμε στον Saussure και τον Lévi-Strauss ανοίγεται μέσω των αποδομητικών εννοιών του *αρχι-ίχνους*, της *διαφοράς* (*différance*) και της *επαναληψιμότητας* (*iterability*) του Derrida. Στο τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο αντίστοιχα, ο Howarth παρουσιάζει τον αρχαιολογικό και γενεαλογικό προβληματισμό του Foucault. Η υπογράμμιση του συστατικού ρόλου των ρηματικών πρακτικών στο έργο του Foucault, η διερεύνηση των ιστορικών όρων ύπαρξης αντικειμένων και ρηματικών σχηματισμών, οι κανονικότητες και οι πραγματικές σχέσεις συμβάντων του λόγου, έδωσαν στο λόγο μια αυταξία και θεμελιακότητα, η οποία δεν ήταν συνηθισμένη στις κοινωνικές επιστήμες. Η σύνδεση αυτών των ρηματικών πρακτικών με σχέσεις εξουσίας (που έλειπε από το αρχαιολογικό μοντέλο), η διαπλοκή εξουσίας/γνώσης και η ανάπτυξη καινοτόμων εννοιών για αυτήν την διαπλοκή (όπως «βιοεξουσία», «κυβερνοτροπία»-«governmentality», κ.ά.) στο ύστερο έργο του Foucault ανοίγουν τον λόγο σε ολόκληρο το πλέγμα των κοινωνικο-πολιτικών σχέσεων.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα όρια της θεωρίας της ιδεολογίας στη μαρξιστική παράδοση (κεφ. 5), υπενθυμίζοντας την αναγωγιστική αντιμετώπιση του κλασικού μαρξισμού και την ανανέωση του ενδιαφέροντος για την ιδεολογία καθαυτή που έφερε το έργο του Gramsci, του Althusser και του Pêcheux, για να καταλήξουμε στο μεταμαρξιστικό πρόγραμμα των Laclau και Mouffe (κεφ. 6). Ο Howarth παρουσιάζει την έννοια του λόγου στη συγκεκριμένη θεωρία, τονίζοντας ότι ο λόγος περιλαμβάνει το σύνολο της ανθρώπινης πραγματικότητας (δηλαδή δεν υπάρχει εξω-ρηματικό, όπως στον Foucault), κάτι που δεν σημαίνει όμως ότι τα αντικείμενα δεν υπάρχουν εκτός λόγου: «Αυτό που αρνούνται είναι ότι τα αντικείμενα έχουν “εξω-ρηματικό” νόημα, και είναι βέβαια το νόημα που παίζει